

Психологічні особливості соціальних очікувань особистості

Дослідження психологічних особливостей соціальних очікувань особистості продовжує наукові пошуки автора. Спробуємо окреслити деякі елементи психологічного змісту і функціонування цього феномену. Водночас, соціальні очікування є базовим компонентом системи регуляції соціальної поведінки особистості.

Ми здійснили низку наукових пошуків пов'язаних із категорією «соціально-психологічні очікування». Досліджено вплив соціально-психологічних очікувань на ефективність міжособистісної взаємодії, особливості людських взаємин. Під соціально-психологічними очікуваннями розуміємо суб'єктивні орієнтації будь-якого учасника міжособистісної взаємодії стосовно того, як він оцінює і оцінюють його інші учасники взаємодії та на яку, у зв'язку з цим, поведінку від оточуючих він сподівається та оточуючі сподіваються від нього. Безумовно, соціально-психологічні очікування – це складне психологічне утворення, зміст якого залежить від рівня розвитку людини, її індивідуально-психологічних особливостей, від її складових самосвідомості – самооцінки, домагань, рефлексивності, а також таких складних інтегрованих форм самосвідомості як образ Я та Я-концепція. Ми спробували глибше розглянути категорію соціально-психологічних очікувань, а саме належну увагу приділили функціям, психологічним механізмам та впливу соціуму на поведінку особистості і прийшли до висновку, що соціально-психологічні очікування є одним із різновидів, які поєднують соціальні очікування. До цих різновидів також належать рольові очікування, нормативні очікування, колективні очікування та низка інших. На наш погляд вони відображають окремий аспект зазначеної проблеми, доповнюючи чи заперечуючи одна одну. Ми розглядаємо соціальні очікування як глобальну наукову категорію, складний феномен соціальної психології і психології особистості, потужний механізм, що здійснює визначальний вплив на розвиток

та становлення особистості, як суб'єкта самоактивності. Таким чином соціальні очікування це не тільки суб'єктивні орієнтації будь-якого учасника міжособистісної взаємодії, як подано у визначенні «соціально-психологічних очікувань». Соціальні очікування явище складне, з маловивченим психологічним змістом, яке утворюється з одного боку, в результаті впливу соціального середовища, під «тиском соціуму», а з іншого – впливом індивідуально-психологічної сутності особистості, під «тиском «Я». Ці наукові розмірковування привели нас до дослідження категорії «соціальні очікування».

Соціальні очікування – складний соціально-психологічний феномен, який є базовим компонентом системи регуляції соціальної поведінки, взаємодії у групах, спільнотах, соціумі. Вони є вимогами, що пред'являються одним соціальним суб'єктом – індивідом, групою, спільнотою, до іншого соціального суб'єкта поведінки і навпаки.

Наукові джерела містять низку досліджень про соціальні очікування, однак, на наш погляд, психологічний зміст та функції соціальних очікувань, потребують скрупульозного дослідження. У науковій літературі відстежуємо, що науковці частково торкалися проблеми соціальних очікувань і розглядали деякі її аспекти. З соціальними очікуваннями людина повсякчасно зв'язана, оскільки їй завжди хотілося зазирнути в майбутнє, передбачити, спрогнозувати перебіг подій. Кожна людина на щось сподівається, надіється, чогось очікує, чекає. Соціальними очікуваннями, сподіваннями наповнена кожна мить людських взаємин, стосунків, конфліктів і людського буття загалом.

З огляду на висвітлені міркування, очевидною є **теоретична і практична актуальність** запропонованої теми дослідження.

Мета роботи полягає у дослідженні та висвітленні психологічних особливостей соціальних очікувань особистості.

Розгляд психологічних особливостей змісту соціальних очікувань, як базового компонента системи регуляції соціальної поведінки особистості, дозволяє нам сформулювати такі вихідні положення:

- соціальні очікування є соціально-психологічним утворенням, яке породжує структурно-змістову цілісність «Я» і забезпечує її функціонування;
- структурно-змістова цілісність «Я» не може існувати за межами соціального середовища, поза соціально-психологічною реальністю, поза таким соціальним утворенням, як «не Я»;
- соціальні очікування – це сукупність апробованих знань, інформація суб'єкта поведінки про самого себе, а також уявлення про те, як його сприймає інший суб'єкт поведінки, оцінює, розуміє, а він відповідно сприймає, оцінює і розуміє його;
- соціальні очікування супроводжуються неймовірно великим емоційно-ціннісним навантаженням, оцінкою та самооцінкою суб'єктом якостей, дій, вчинків, суб'єктів поведінки та формуванням на цій основі певного ставлення як до суб'єктів поведінки, так і до самого себе. Це емоційно-ціннісне навантаження умовно називаємо «тиском соціуму» і «тиском «Я»;
- соціальні очікування є продуктом соціально-психологічної реальності, в той же час виступають передумовою її зміни, оскільки утворюють систему співставлень, стандарт порівняння;
- суб'єкт поведінки орієнтується не тільки і не стільки на дії іншого чи інших суб'єктів поведінки, а на їх очікування певної поведінки з його боку.

Соціальні очікування виконують такі функції: регулятивна, посередницька, коригувальна, орієнтувальна, прогностична, трансформувальна. Безумовно, під функцією розуміємо взаємоузгоджену залежність дій, вчинків, психічних новоутворень індивіда. Дія людини, яка залежить від іншої дії, є формою її прояву і змінюється відповідно до її змін. Отже оцінка людиною окремого акту взаємодії є функцією (взаємоузгодженою залежністю) попереднього досвіду оцінювання, сформованого рівня адекватності сприйняття оточуючих і відповідної реакції на те, що відбувається.

Розглянемо регулятивну функцію соціальних очікувань. Виокремити роботу кожної із функцій соціальних очікувань завдання одне із нелегких,

оскільки функції знаходяться у взаємозв'язку і представляють собою органічну єдність, тому розглядаючи їх ми будемо акцентувати увагу на проявах кожної з них. Регулятивна функція соціальних очікувань пов'язана із самооцінкою, рівнем домагань, самоочікуваннями, інформацією, думками, бажаннями, діями кожного учасника взаємодії. Інформація про тих людей, чиєю думкою людина нехтує також вносить певні коригування в соціальні очікування, підтверджуючи їх правильність чи спростовуючи їх. Будь-яка інформація про іншого суб'єкта поведінки позначається на соціальних очікуваннях.

Розглянемо посередницьку функцію соціальних очікувань. Соціальні очікування – це не просто поєднання самосвідомості особистості і соціального оточення, а набагато складніший феномен із специфічним предметом та об'єктом дослідження. Посередницька функція очікувань – це функція врівноваження й підтримки стану збалансованості між самосвідомістю особистості і її соціальним оточенням (М.Й.Боришевський, 1990). Посередницька функція має вагоме значення для формування «Я», завдяки якій здійснюється виокремлення себе із оточуючої дійсності, порівняння з різними «не-Я» як узагальнення властивих людині рис і відсутніх у неї, але притаманних іншим. Посередницька функція соціальних очікувань реалізується через порівняння, ототожнення, співставлення «Я» та «не-Я» особистості.

У тісному взаємозв'язку із регулятивною та посередницькою функціями соціальних очікувань знаходиться коригувальна функція. Соціальні очікування здійснюють коригувальні впливи через тісний зв'язок із рівнем домагань особистості. Вони є тим чинником, який спонукає людину постійно враховувати можливі реакції суб'єктів поведінки на її домагання, на окремі дії, вчинки, на поведінку в цілому.

Соціально-психологічна реальність є тим сприятливим соціальним полем на якому найрельєфніше відображаються соціальні очікування, які відповідно здійснюють вплив на такі складові самосвідомості особистості, як самооцінка, домагання, рефлексивність. Володіння інформацією про соціальні норми,

традиції, звичаї, релігійні, політичні вподобання значущих інших позитивно позначається на змістові характеристики соціальних очікувань і слугує тією стабільною когнітивною складовою, яка є базовою для функціонування соціальних очікувань. Безумовно, поведінкова складова, а саме прояв регулятивної та коригувальної функцій знаходяться в органічній єдності із сукупністю знань про іншого суб'єкта поведінки, починаючи із елементарних, поверхневих знань і до базових, що складають основу Я-концепції особистості. Розширення знань як про себе, так і про інших людей, опанування нових сфер діяльності, впливає на змістові та динамічні характеристики когнітивної складової зокрема і соціальних очікувань в цілому. Зміна соціальних очікувань відбувається завдяки постійній апробації отриманої інформації, формуванні нових оцінок, суджень, ставлень, що в свою чергу спонукає людину до відповідних дій, вчинків, поведінки, діяльності.

Прогностична функція соціальних очікувань полягає у передбаченні перебігу подій учасника взаємодії, суб'єкта поведінки. Як правило людина обмірковуючи соціальну ситуацію, аналізуючи попередній досвід, вибудовує ймовірні варіанти поведінки. За умови адекватного сприйняття соціально-психологічної реальності, один із варіантів є максимально наближеним до реального перебігу подій. Ймовірне очікування – один із аспектів соціальних очікувань. Це прогнозування, яке носить, як і чекання когось чи чогось, пасивний характер. Ймовірне очікування (expectancy) в теорії Дж. Роттера – віра людини в те, що певне підкріплення буде мати місце в залежності від особливостей поведінки в специфічній ситуації» (J.V.Rotter, 1954). Зазначимо, що в науковій літературі мають місце експектації-передбачення, що зумовлюють ймовірний характер виконання ролі із врахуванням індивідуальних особливостей «виконавця» і конкретної ситуації. Прогностична функція соціальних очікувань особистості пов'язана із антиципацією. Зокрема антиципація А.К.Анохіним розглядається як очікування (або «випереджуюче відображення»), що має місце в певній позі чи русі та забезпечується

механізмом акцептора результатів дії. Роль антиципації, прогностичної функції соціальних очікувань не варто недооцінювати. Особливе значення останніх у творчій, науково-дослідній діяльності, у діяльності пов'язаній із передбаченням дій суб'єкта поведінки, починаючи із індивіда і закінчуючи соціумом.

Трансформувальна функція соціальних очікувань вказує на те, що окремі патерни діяльності суб'єкта стають нормами поведінки. Відповідно соціальні норми трансформуються у соціальні очікування, виконуючи роль соціальних вимог, санкцій.

З низки функцій соціальних очікувань, які ми розглянули вище, ніби доцільно вимальовується орієнтувальна функція, яка дає можливість людині не загубитися у плині повсякденного життя, розмаїтті людських взаємин. У тривалих людських взаєминах соціальні очікування відображають об'єктивну необхідність узгоджених дій: від кожного учасника взаємодії очікується певний комплекс думок, почуттів і вчинків, що відповідають його місцю в системі спільної діяльності, а саме дозволяють йому орієнтуватися в цій діяльності. Якщо його поведінка не відповідає цим очікуванням, це викликає відповідну реакцію суб'єктів поведінки – соціальні санкції. Контроль поведінки індивіда, який здійснюється через реакцію учасників взаємодії сприяє забезпеченню реалізації орієнтувальної функції соціальних очікувань. Іноді самі очікування розглядають як різновид соціальних санкцій, що впорядковують систему людських взаємин, взаємодій у групі, орієнтують людину у соціальному середовищі (М.І.Бобнєва, 1978).

Особистісні норми здійснюють регулятивний та орієнтувальний впливи на зміст міжособистісної взаємодії. Через взаємоузгоджені процеси інтеріоризації та екстеріоризації здійснюється поширення існуючих норм на інших суб'єктів поведінки, вироблення нових норм, які із особистісних часто трансформуються в групові і навпаки. Це зумовлює реалізацію трансформувальної функції соціальних очікувань.

Аналіз результатів дослідження дає підстави зробити такі **висновки**.

Регулятивна функція соціальних очікувань – це здатність суб'єкта поведінки аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі формувати відповідні регулятивні системи. Сформовані відповідні регулятивні системи змінюють сприйняття і ставлення як до самого себе, так і до оточуючих і позначаються на змістових та динамічних характеристиках соціальних очікувань особистості.

Посередницька функція очікувань – це функція врівноваження й підтримки стану збалансованості між самосвідомістю особистості і її соціальним оточенням, тобто між «Я» та «не-Я» особистості.

Коригувальна функція соціально-психологічних очікувань забезпечується через перманентне врахування можливих реакцій оточуючих на її домагання, на окремі дії, вчинки, на поведінку в цілому і на підставі цього здійснюються відповідні поведінкові реакції.

Орієнтувальна функція очікувань – відображення об'єктивної необхідності узгоджених дій: від кожного суб'єкта поведінки очікується певний комплекс думок, почуттів і вчинків, що відповідають його місцю в системі спільної діяльності, а саме дозволяють йому орієнтуватися в цій діяльності.

Прогностична функція соціальних очікувань полягає у передбаченні перебігу подій учасника взаємодії, суб'єкта поведінки. Як правило людина обмірковуючи соціальну ситуацію, аналізуючи попередній досвід, вибудовує ймовірні варіанти поведінки.

Соціальні норми трансформуються у соціальні очікування. Останні здатні виконувати роль соціальних вимог, санкцій.

Через регулятивну, посередницьку, коригувальну, орієнтувальну, прогностичну та трансформувальну функції забезпечується робота соціальних очікувань як базового компонента системи регуляції поведінки особистості, що сприяє її розвитку як суб'єкта самоактивності.